

Żanna Sładkiewicz

Kubuś Puchatek czy dzika bestia? - oblicza "rosyjskiego niedźwiedzia" we współczesnej karykaturze politycznej

Studia Rossica Gedanensia 1, 431-453

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

KUBUŚ PUCHATEK CZY DZIKA BESTIA
— OBLICZA „ROSYJSKIEGO NIEDŹWIEDZIA”
WE WSPÓŁCZESNEJ KARYKATURZE POLITYCZNEJ

ŻANNA SŁADKIEWICZ

Uniwersytet Gdański
Wydział Filologiczny, Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej
Katedra Pragmatyki Komunikacji i Akwizycji Języka
ul. Wita Stwosza 55, 80-952 Gdańsk, Polska
e-mail: filzs@ug.edu.pl
(nadesłano 20.10.2014; zaakceptowano 22.12.2014)

Abstract

**Winnie the Pooh or Wild Beast —
faces of “Russian Bear” in contemporary political caricature**

Political caricature is an important segment of the satirical communication space. It takes on special importance in the era of pictorial return, the dominance of visual culture. The image becomes an important carrier of meaning, a way of expression. Different forms of visual intertextuality play an important role in the shaping of contemporary caricatures.

The main communicative intention of cartoonists is ridiculing of developments in the policy and sharp criticism of the destructive actions of the political elite. Using stereotypical images in this order opens up new opportunities of presentation and interpretation of political activities. One of these images, deeply embedded in the culture and consistently correlated with Russia, is the image of a RUSSIAN BEAR. The caricature of it can be presented as a good-natured fairy-tale and Olympic Misha or, more often, as an aggressive, bloodthirsty, angry beast that acts cruelly and ruthlessly. In this article the author makes a typology and analysis of characters, showing a stereotypical „Russian bear” in Russian and Western political caricature.

Key words

Stereotype, the Russian bear, cartoon, creolized text, satirical hypostasis of bear.

Резюме

Винни-Пух или свирепое чудовище — ипостаси „русского медведя” в современной политической карикатуре

Политическая карикатура занимает важный и неотъемлемый сегмент сатирического коммуникативного пространства. Она приобретает особое значение в эпоху иконического переворота, доминирования визуальной культуры. Изображение становится фундаментальным носителем смысла сообщения, способом самовыражения. Визуальная коммуникация в значительной степени «колонизирована» существующими образами и текстами культуры, которые определяют наше сознание, формируют культурную и этническую идентичность. Важную роль в формировании облика современной карикатуры играют различные формы визуальной интертекстуальности.

Главной коммуникативной интенцией карикатуристов является осмеяние событий в сфере политики и резкая критика деструктивных действий политической элиты. Использование в этих целях стереотипных образов открывает новые возможности презентации и интерпретации деятельности политических субъектов. Одним из таких стереотипных образов, глубоко укоренившихся в культуре и неизменно коррелируемых с Россией, является RUSSIAN BEAR. В карикатуре он может быть представлен как добродушный сказочный или олимпийский Миша или, чаще, как агрессивный и кровожадный зверь, действующий жестоко и беспощадно. В статье автор предлагает типологию и анализ коннотативного наполнения образов, представляющих стереотипного «русского медведя» в современной российской и западной политической карикатуре.

Ключевые слова

Стереотип, русский медведь, карикатура, креолизованный текст, сатирические ипостаси медведя.

Karykatura polityczna, jako ważny segment współczesnej kultury wizualnej, nabiera szczególnego znaczenia w dobie zwrotu piktorialnego, charakteryzującego się rozbudowaną ikonosferą¹. Będąc gatunkiem wielokodowym, karykatura bazuje na

¹ O tym: N. Mirzoeff. *An Introduction to Visual Culture II Visual Culture Reader*. London — New York: Routledge, 1998; W.J.T. Mitchell. *Picture Theory. Essays on Verbal and Visual Representation*. Chicago: University Of Chicago Press, 1994; J. Morbitzer. *Media — zniewolić umysł?* „Konspekt” 2002, nr 11, s. 45–49; A. Skudrzyk. *Czy zmierzch kultury pisma? O synestezji i analfabetyzmie funkcjonalnym*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2005; А.Ю. Зенкова. *Визуальные иссле-*

łączeniu takich systemów semiotycznych, jak grafika i język, przy czym ta pierwsza odgrywa kluczową rolę². Przekazy, zawierające część ikonyczną, mają ogromny potencjał oddziaływania, bowiem kreowane obrazy wizualne cechują o wiele większą sensytywność niż słowo mówione czy pisane. W sposób bezpośredni i niemal natychmiastowy oddziałują na intelekt odbiorcy i, co istotne, na jego strefę emocjonalną, prezentując rzeczywistość w postaci wyrazistych obrazów, które zapadają w pamięć³. Szerokie możliwości perswazyjne tekstów werbalno-wizualnych⁴ stanowią o ich dużej popularności we współczesnym dyskursie publicznym.

Karykatura, jako środek komunikacji politycznej, była obecna już w starożytnych manuskryptach (papierusy) w XIII wieku p.n.e.⁵; zwykle posługiwano się nią dla wyostrzenia obrazu danej osoby bądź wydarzenia, wyolbrzymieniu jej konkretnych cech i ostatecznie — ośmieszenia. Rozkwit karykatury przypada na ogół na czasy wypełnione poważnymi konfliktami i niepokojami społecznymi, na okres wyjątkowej aktywności społeczno-politycznej narodu. W obliczu takich realiów rysunek satyryczny staje się skutecznym narzędziem kształtowania i modelowania opinii publicznej. Nieprzypadkowo dzisiaj, w dobie dynamicznie zmieniającej się sytuacji geopolitycznej i ogromnych napięć społeczno-politycznych w przestrzeni międzynarodowej, światowe mass media, a zwłaszcza elektroniczne, obfitują w satyryczne wizualizacje dotyczące „gorących” tematów.

Termin *karykatura* — gatunek satyryczny realizowany głównie w rysunku i grafice, przesadnie eksponujący ośmieszające i wyolbrzymione cechy postaci i grup społecz-

дования как интегральная область социально-гуманитарного знания. «Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук», Екатеринбург: Уральское отделение Российской академии наук, 2004, № 5, s. 184–193; Р.Ю. Порозов. *Визуальное как доминанта современной культуры*, «Политическая лингвистика». Ред. А.П. Чудинов. Екатеринбург: Уральский государственный педуниверситет, 2011, № 2 (36), s. 219–222.

² М.Б. Ворошилова. *Креолизованный текст в политическом дискурсе*. «Политическая лингвистика» 2007, № 3, Екатеринбург, s. 75.

³ В.М. Розин. *Визуальная культура и восприятие. Как человек видит и воспринимает мир*. Москва: Либроком, 2006, s. 26.

⁴ Zob. Е.Е. Анисимова. *Паралингвистика и текст (к проблеме креолизованных и гибридных текстов)*. «Вопросы языкознания» 1992, № 1, s. 71–78; Л.С. Большакова. *О содержании понятия «полюкодовый текст»*, «Вестник Самарского государственного университета» 2008, № 4 (63), s. 19–24; М.А. Ищук. *Гетерогенный текст: функции его составляющих*, «Вестник Тверского государственного университета». Серия Филология. 2008, № 13, s. 176–182; Ю.А. Сорокин, Е.Ф. Тарасов. *Креолизованные тексты и их коммуникативные функции*. [W:] *Оптимизация речевого воздействия*. Отв. ред. Р.Г. Котов. Москва: Наука, 1990, s. 180–186; В. Нойка. *Язык и письмо в контексте powiązań interdyscyplinarnych nauki o książce*. „Seria III: ePublikacje Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa UJ”. 2010, nr 7: *Biblioteki, informacja, książka: badania interdyscyplinarne i praktyka w 21. wieku*. Część druga: *Naukowe badania interdyscyplinarne*. Red. M. Kocójowa, s. 166–172; Ż. Śladkiewicz. *Spoleczeństwo „OKA” i tekst wielokodowy (na przykładzie rosyjskiej satyry politycznej)*. „Przegląd Rusycystyczny” 2014, nr 3 (147), s. 111–124.

⁵ М.Б. Ворошилова. *Креолизованный текст в политическом дискурсе*. «Политическая лингвистика» 2007, № 3, Екатеринбург, s. 74–75; А.В. Дмитриев. *Социология юмора. Очерки*. РАН Отделение философии социологии, психологии и права. Москва 1996. [Online] <www.auditium.ru/books/4212/> (08.07.2014).

nych⁶ — wywodzi od włoskiego leksemu *caricare* ‘zniekształcać, przejawiać’. Sama już możliwość „deformacji” daje grafikowi znaczną swobodę artystyczną. Przedstawiając wydarzenia w sposób karykaturalny, artysta wyodrębnia pewne cechy kulturowe, przysławiając inne. Ta właśnie cecha leży u postaw **stereotypu** jako uproszczonego i zniekształconego obrazu zjawiska, osoby czy grupy społecznej, to jest pewnej kalki, na podstawie której następuje percepcja i ocena informacji⁷. Dostępność i „demokratyczność” karykatury zapewnia właściwe „przyswojenie” tego obrazu przez większość społeczeństwa, co z kolei stanowi jedną z zasadniczych cech **stereotypizacji**.

Karykatura wyróżnia się dynamizmem kreacji, dostępnością percepcji, jak również — w stosunku do innych znanych form wizualizacji, takich jak malarstwo, kinematografia — zyskuje szerokie kręgi odbiorców. Prace rysowników rozprzestrzeniają się powszechnie i bardzo szybko, a ich percepcja nie wymaga specjalnego przygotowania, a często nawet i znajomości języka⁸.

Maria Woroszyłowa⁹ wskazuje też na szereg przyczyn, determinujących intensywny rozwój karykatury politycznej we współczesnej Rosji. Są to m.in.:

przyzwolenie w końcu XX wieku na podejmowanie żartów na tematy związane ze sprawowaniem władzy przez najwyższe organy państwowe;

rozwój nowych technologii, a zwłaszcza Internetu, implikuje nowe rzesze rysowników-karykaturzystów (nowe sposoby wyrażania poglądów niezależnie od posiadanego talentu retorycznego lub artystycznego).

Adekwatny odbiór karykatury nie jest jednak dany *a priori*. Pełna percepcja faktualnej, konceptualnej i implicytnej informacji, zawartej w rysunku satyrycznym, według Jewgienii Artiomowej — jest zdeterminowana czterema rodzajami presupozycji, takimi jak¹⁰:

⁶ WIEM. *Darmowa encyklopedia*. [Online] <<http://portalwiedzy.onet.pl/61504,,,karykatura.haslo.html>> (08.08.2014); *Искусство. Современная иллюстрированная энциклопедия*. Red. А.П. Горкин. Москва: Росмэн, 2007. [Online] <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_pictures/1322/Карикатура> (14.08.2014).

⁷ Bazując na opracowaniach uznanych badaczy, takich jak Walter Lippmann, Jerzy Bartmiński, Irina Lappo, Anna Tyrpa, **stereotyp** można określić jako „uproszczone, uogólniające, utrwalone wielokrotnym powtarzaniem, uwarunkowane kulturowo i zabarwione wartościująco wyobrażenie o fragmencie świata, które istnieje w postaci obrazu mentalnego i jego realizacji werbalnej” (J. Bartmiński, I. Lappo, U. Majer-Baranowska. *Stereotyp Rosjanina i jego profilowanie we współczesnej polszczyźnie*. „Etnolingwistyka” 2002, t. 14, Lublin; I. Lappo. *Profilowanie stereotypu Rosjanina w polskim kręgu językowo-kulturowym*. „Etnolingwistyka” 2002, t. 14, Lublin; *Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*. Red. A. de Lazari. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2006; A. Tyrpa. *Cudzoziemcy i obce kraje w dialektach polskich*. Kraków: Lexis, 2011; *Поляки и русские в глазах друг друга*. Отв. ред. В.А. Хорев. Москва: Индрик, 2000; У. Липпман. *Общественное мнение*. Перевод Т.В. Барчунова. Москва: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004).

⁸ Г. Гайлите. *Медведь и Латвия: образы латышско — российских отношений в карикатуре*. «Лабиринт». Журнал социально-гуманитарных исследований 2013, № 4, s. 29.

⁹ М.Б. Ворошилова. *Мультипликационные герои в современной политической карикатуре*. «Человек в мире культуры» 2013, № 1, Екатеринбург, s. 37.

¹⁰ Е.А. Артемова. *Карикатура как жанр политического дискурса*: Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Волгоград 2002. [Online] <http://dibase.ru/article/05042010_artemova_evgenija_aleksandrovna_4478/1> (23.06.2014).

- 1) *presupozycja ekstralingwistyczna*, czyli wiedza w zakresie nauki, kultury i sztuki;
- 2) *presupozycja polityczna* — wiedza o wydarzeniach politycznych, wizualne rozpoznanie podmiotów politycznych, partii i ich symboli;
- 3) *presupozycja logiczna* — wizja naturalnego, przyczynno-skutkowego związku między wydarzeniami;
- 4) *presupozycja językowa* — znajomość językowych i graficznych narzędzi optymalnych dla generacji, wyrażania i odbioru informacji implicytnej.

W satyrycznym obrazie świata zawsze istnieje rozbieżność pomiędzy rzeczywistością polityczną i jej groteskowym odbiciem w utworze satyrycznym, opartym na potępieniu. Fakty przedstawiane są zgodnie z prezentowaną przez autora ideologią i mają na celu zdyskredytowanie „sprawcy” zaistniałej sytuacji. Podstawową strategią przy przeniesieniu treści z gatunków informacyjnych do satyrycznych jest ich komiczna interpretacja. W karykaturze powstaje swoisty „odpowiednik” rzeczywistego wydarzenia lub sytuacji, ale z projekcją na inną płaszczyznę reprezentacyjną. W tym kontekście pojęcie *precedentności* staje się kluczowe, gdyż „rozpoznawalność” obrazu wizualnego stanowi fundament karykatury jako gatunku.

Komunikacja wizualna jest w dużej mierze zdominowana przez istniejące obrazy i teksty kultury, które „matrycuja” naszą świadomość, kształtują tożsamość kulturową i komunikacyjną. Ważną rolę w kształtowaniu oblicza współczesnej karykatury odgrywają różne formy *intertekstualności wizualnej*. Terminem *precedentne* określamy zjawiska: 1) mające charakter ponadosobowy, 2) aktualne w aspekcie poznawczym i emocjonalnym, 3) do których w swojej komunikacji systematycznie zwracają się przedstawiciele określonej wspólnoty lingwokulturowej¹¹. Częste „ogrywanie” fenomenów precedentnych w karykaturze politycznej uwarunkowane jest jej istotą jako gatunku komicznego, bazującego na trawestacji trwałych, fundamentalnych dla określonego kontyngentu form kulturowych. Tymczasem próba skarykaturowania nieznanego zjawiska jest pozbawiona sensu i nie rozwiązuje komunikacyjno-pragmatycznych celów nadawcy.

Główną intencją komunikatywną karykaturzystów jest wyśmiewanie wydarzeń w sferze polityki i ostra krytyka destrukcyjnych działań politycznych elit. Wykorzystywanie do tego stereotypowych postaci otwiera szerokie możliwości przedstawiania i interpretowania działalności podmiotów politycznych. Jednym z takich symboli, głęboko osadzonych w kulturze i skorelowanych z Rosją (obok zimy, wódki, walonek, bałałajki, dwugłowego orła, matrioszki, kałasznikowa itp.), jest obraz niedźwiedzia. W celu zilustrowania tego twierdzenia warto przytoczyć humoreskę pt. *Rodzina rosyjska w wyobrażeniu rodziny amerykańskiej*:

- Kochanie, wróciłem!
- Dlaczego tak późno?
- W drodze niedźwiedź skręcił nogę – musiałem go wódką napoić.
- Siadajcie! Napijmy się wódki.
- Mamo, pobawię się z niedźwiedziem.
- Dobrze, tylko najpierw wypij trochę wódki.

¹¹ Ю.Н. Караулов. *Русский язык и языковая личность*. Москва: Издательство ЛКИ, 1987, s. 216.

- A gdzie jest dziadek?
 — Już drugi tydzień stoi w kolejce po kartki żywnościowe na kartki żywnościowe.
 — Całe szczęście, że przedtem wypił wódkę. Ty też nie siedź bezczynnie — chodź napij się wódki.
 — Dobrze, synu, a teraz idź się pobawić, a wieczorem pamiętaj o napisaniu raportu do KGB! A po drodze do domu nie zapomnij kupić wódki — kończy się.
 — Kochanie, coś tu gorąco. Czy możesz wyłączyć reaktor atomowy?
 — *Dopiję wódkę i wyłączę, a ty, póki co, zagraj na bałalajce*¹².

Niedźwiedź w randze symbolu Rosji to zachodni, XVIII-wieczny „wynalazek”, uosabiający barbarzyństwo, okrucieństwo i lenistwo¹³. Dla mieszkańców Europy Zachodniej naród rosyjski to ludzie dzicy, biedni, często pijani, zniewoleni i uciemiężeni przez władzę na sposób azjatycki, bardzo despotyczny, co jednak nie przeszkadza im w uciskaniu innych. Dla Gottfrieda Wilhelma Leibniza Rosjanie byli „ochrzczone niedźwiedziami”¹⁴.

W kulturze rosyjskiej obraz niedźwiedzia jest przedstawiany, nacechowany i oceniany różnie, nawet diametralnie odmiennie. Kult niedźwiedzia, jako zwierza totemicznego, był rozpowszechniony wśród wielu ludów zamieszkujących obszary Rosji. W folklorze rosyjskim postać niedźwiedzia jest ambiwalentna: z jednej strony to głupawy, prostoduszny niedźwiadek (miś), który potrafi nawet służyć człowiekowi (*Маша и медведь, Медведь и лиса, Медведь и собака, Мужик и Медведь / Вершки и корешки, Глупый медведь, Дочь и падчерица*), z drugiej zaś — to istota dzika i okrutna (*Сказка о медведе костоломе и об Иване купецком сыне, Медведь — Липовая Нога, Царь-медведь, Лесной гнёт*).

W czasach radzieckich w literaturze dziecięcej i animacjach kinematograficznych niedźwiedź był silny i łagodny, czego kwintesencją jest sympatyczny, antropomorficzny niedźwiadek Misza — talizman słynnych XXII Letnich Igrzysk Olimpijskich, które odbyły się w Moskwie w 1980 roku.

Postać niedźwiedzia często pojawia się również w rosyjskim kinie. W kinematografii radzieckiej i postradzieckiej obraz niedźwiedzia przeszedł ideologiczną transformację — od straszego, pejoratywnego bohatera, uosabiającego ludzką niemoralność («Медвежья свадьба» 1925; «Обыкновенное чудо» 1964; «Морозко» 1964),

¹² W oryginale: — *Дорогая, я дома! / — Почему так поздно? / — По дороге медведь ногу вывихнул — пришлось водкой отпаивать. / — Садитесь все! Давайте выпьем водки. / — Мам, я пойду поиграю с медведем. / — Хорошо, только сначала выпей водки. / — А где наш дедушка? / — Он вторую неделю стоит в очереди за талонами на талоны. / — Хорошо, что он перед этим выпил водки. И ты без дела не сиди — иди тоже выпей водки. / — Ладно, иди, погуляй, сынок, и не забудь написать вечером отчёт в КГБ! А по пути домой не забудь купить водки — она заканчивается. / — Дорогая, что-то жарко. Выключи, пожалуйста, атомный реактор. / — Сейчас водку допью и выключу, а ты пока сыгрой на бабалайке. (Русская семья в представлении американской. [Online] <<https://legalrc.biz/threads/aneddoty.1/page-22>> (12.08.2014)).*

¹³ A. de Lazari, O. Riabow. *Rosja-niedźwiedź*. „Przegląd” 2008, № 21. [Online] <<http://www.przegląd-tygodnik.pl/pl/artykul/rosja-niedzwiedz>> (12.08.2014).

¹⁴ M. Żakowska. *Медведь на охоте, охота на медведя. Россия в немецкой карикатуре XIX–XX вв.* «Политическая лингвистика» 2011, № 1, s. 15.

po wizerunek postaci szlachetnej, naturalnie czystej — wizerunek, którego nie można przypisać współczesnemu człowiekowi («Медвежий поцелуй» 2002; «Ночной дозор» 2004; «Дневной дозор» 2005)¹⁵. W przestrzeni postradzieckiej filmowy obraz niedźwiedzia stał się symbolem dokonywanych przez człowieka wyborów, pograniczem rozbieżnych światów.

Po rozpadzie imperium radzieckiego Rosja potrzebowała symbolu konsolidującego naród, jednocześnie będącego swoistą opozycją i do czasów komunistycznych, i do cywilizacji zachodniej. Takim atrybutem stał się niedźwiedź. Na Zgromadzeniu Federalnym Rosji wysuwano nawet propozycje wykorzystania symboliki niedźwiedzia w godle. Idea ta bowiem inspirowana była panującym przekonaniem, iż Rosja kojarzona jest w świecie właśnie z tym zwierzęciem¹⁶. Co ciekawe, są i tacy, którzy dopatrują się w konturach mapy państwa rosyjskiego sylwetki niedźwiedzia; do takich należy m.in. pisarz Aleksander Kazancew [Александр Казанцев]. Z tą jednak różnicą, iż w czasach świetności ZSRR niedźwiedź radziecki, spozierający z mapy, zwrócony był głową w kierunku zachodnim, tyłem do Oceanu Spokojnego; obecnie zaś, po ustanowieniu nowych granic, ten sam zwierz rosyjski, spoglądający na wschód, jest odwrócony od Europy, a sam zarys jego łba przypomina Czukotkę¹⁷.

Jednym z najważniejszych zadań rosyjskiej propagandy politycznej przełomu wieków było przypisanie rosyjskiemu niedźwiedziowi pozytywnych konotacji. W ciągu minionych niespełna dwóch dekad wizerunek niedźwiedzia stał się ważnym elementem prowadzonej polityki wewnętrznej, „zmitologizowanym substytutem „prawdziwej rosyjskości”, a nawet swoistym (na ogół kiczowatym) ucieleśnieniem idei narodowej¹⁸. Symbol niedźwiedzia został wybrany na emblemat społeczno-politycznego ruchu „Jedność” [Единство], a następnie partii „Jedna Rosja” [Единая Россия]. Stał się on częścią codzienności¹⁹.

W celu ustalenia dominujących we współczesnym dyskursie publicznym cech stereotypu *RUSSIAN BEAR* oraz dokonania typologii obrazów, przedstawiających stereotypowego „rosyjskiego niedźwiedzia” w karykaturze politycznej, zarówno zachodniej, jak i rosyjskiej, podjęłam próbę przebadania 187 współczesnych rysunków

¹⁵ Л.В. Кузнецова. *Медведь-оборотень в российском кинематографе: трансформация образа*. «Лабиринт». Журнал социально-гуманитарных исследований 2013, № 4, s. 107–116.

¹⁶ *Русский медведь*. [Online] <http://ru.loolz.org/index.php?title=Русский_медведь> (12.08.2014).

¹⁷ Tamże.

¹⁸ А.А. Россомахин, В.М. Успенский, Д.Г. Хрусталёв. *Его величество медведь. 400-летию дома Романовых посвящается*. «Лабиринт» 2013, № 4, s. 27.

¹⁹ *Nota bene*, wizerunek niedźwiedzia dzisiaj można traktować jako popularny Brand. W postradzieckim okresie w Rosji niedźwiedzia symbolika wykorzystywana jest w logo restauracji i barów, salonach piękności, firmach transportowych, agencjach reklamowych, sklepach komputerowych, warsztatach samochodowych, produkcji napojów alkoholowych itp. Semantyka metafory zoomorficznej często nie ma nic wspólnego z rodzajem działalności organizacji, która ją wyzyskuje. Wizerunek ten można uznać za właściwy dla agencji ochrony, sklepów myśliwskich lub zajazdów czy pensjonatów leśnych. Zob. М.Ю. Тимофеев. *Русский медведь / Russian Bear. Потребительские свойства*. [W:] «Русский медведь». *История, семиотика, политика*. Red. О.В. Рябов, А. де Лазари. Москва: Новое литературное обозрение, 2012, s. 313–323.

satyrycznych, które w wyszukiwarkach *online* odpowiadały na hasło *русский медведь* / *niedźwiedź rosyjski* (w tym 84 karykatury zachodnie i 103 rosyjskie). Wyniki badań pokazały, że w karykaturze niedźwiedź jest przedstawiany jako głupawy i niezdarny Miś z bajki (Michaił, Michaił Potapycz, Miszutka), dobrotliwy i gościnny olimpijski Misza lub — co najczęściej — jako agresywna, krwiożercza i wściekła bestia, działająca w sposób okrutny i bezwzględny. We współczesnej karykaturze politycznej można wyodrębnić siedem rodzajów postaci rosyjskiego niedźwiedzia: 1) niedźwiedź drapieżny; 2) niedźwiedź radziecki (*Soviet Bear*, *Ursus Sovieticus*); 3) pocieszny niedźwiedź (потешный мишка); 4) prostoduszny i głupi miś (postać z bajki); 5) Winni Puch (Kubuś Puchatek); 6) pluszowy miś, popularna przytulanka; 7) olimpijski niedźwiadek Misza. Przyjrzyjmy się im bliżej.

Niedźwiedź drapieżny

Pierwsze dwie postacie RUSSIAN BEAR omówię skrótowo (w sposób rozbudowany zostały one opisane w innym moim artykule²⁰). Wizerunek agresywnego drapieżnika rosyjskiego, mimo że jest też obecny w rosyjskich grafikach, już od kilku stuleci dominuje jednak w wizualnej kulturze Zachodu. Narodom europejskim, które w istocie stosunkowo późno zaczęły odkrywać daleką Północ, Rosja kojarzyła się z puszczą i dzikimi zwierzętami na czele z królującym niedźwiedziem. Rolę znaczącego aktora na forum międzynarodowym podjęła dopiero w XVI wieku, stając się rywalem Rzeczypospolitej i Szwecji²¹. Partnerskie relacje Rosji z Europą Zachodnią zaczęły się krystalizować dopiero za panowania Piotra I. W świadomości społecznej Europejczyków Rosja była, i wciąż jest, nowicjuszem-barbarzyńcą, „państwem-anomalią”²², niezdarnym i nieprzewidywalnym drapieżcą.

Badacze rosyjscy²³ uważają, iż podstawową funkcją wizerunku „niedźwiedzia rosyjskiego” jest wyznaczenie granicy pomiędzy światami — cywilizowanym i dzikim, budzącym powszechny strach. Rosja, która niejednokrotnie dawała swym sąsiadom podstawy do obaw, staje się wspólnym wrogiem, OBCYM w świecie europejskim. I nawet gdyby nie było rosyjskiego niedźwiedzia, należałoby go wymyślić, ponieważ drapieżna wizualizacja o wiele lepiej przemawia do przeciętnego mieszkańca krajów zachodnich niż najdoskonalsze traktaty politologiczne²⁴. Zdaniem autorów, optymalnie reprezentuje on wszystkie cechy Rosji (jako Obcego) w dychotomicznej opozycji

²⁰ Ż. Śladkiewicz. *Wizerunek „rosyjskiego niedźwiedzia” we współczesnej zachodniej karykaturze politycznej. Zarys problemu*. Gdańsk 2014 (w druku).

²¹ A. Skrzypek. *Polska — Rosja — stereotypy*. [W:] *Polska na tle procesów rozwojowych Europy w XX wieku*. Red. S. Sierpowski. Seria Publikacje Instytutu Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. Nr 48. Poznań: Instytut Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2002, s. 154–155.

²² И. Нойманн. *Использование «Другого». Образы Востока в формировании европейских идентичностей*. Przeł. В. Литвинов, И. Пильщиков. Москва: Новое издательство, 2004, s. 152–153.

²³ О.В. Рябов, М.А. Константинова. «Русский медведь» как символический пограничник. «Труды Карельского научного центра РАН» 2011, № 6, s. 114–123.

²⁴ Tamże, s. 119; A. de Lazari, O. Riabow. *Rosja-niedźwiedź*, „Przegląd” 2008, nr 21. [Online] <<http://www.przegląd-tygodnik.pl/pl/artykul/rosja-niedzwiedz>> (12.08.2014).

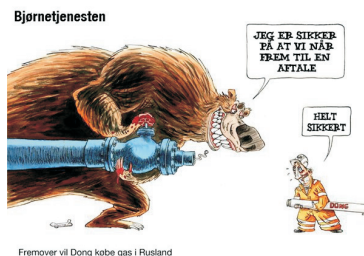
do Zachodu: barbarzyństwo – cywilizacja, natura – kultura, zacofanie – postęp, pogaństwo – chrześcijaństwo, tyrania – wolność, despotyzm – demokracja, Azja – Europa, Wschód – Zachód. A zatem wizerunek niedźwiedzia personifikuje fundamentalne różnice między Rosją (dziką i naturalną) a Zachodem (rozsądkowym i cywilizowanym)²⁵. Taka wizja wywołuje u Europejczyków poczucie własnej wyższości cywilizacyjnej, ale też i strach przed groźną bestią.

Zdecydowana większość „niedźwiedzi” karykatur odnosi się do działań Rosji na arenie międzynarodowej. Eksploatuje się tu głównie animalistyczny obraz wroga rosyjskiego, którego wyróżnia zwierzęce okrucieństwo, azjatyckie barbarzyństwo i ambicje imperialistyczne. W zachodniej karykaturze politycznej niedźwiedź występuje jako alegoria złowrogiej, destrukcyjnej siły. Zakrwawione zwierzę (w kontekście ostatnich wydarzeń politycznych warczące: *It was self defence! / To była obrona konieczna!*) symbolizuje agresywny militarizm Federacji Rosyjskiej (rys. 1).

Niedźwiedź jest agresywny, może naruszać prawa innych, ma tendencję do wymuszenia pewnych rozwiązań. On jest „panem lasu/losu”, carem-despotą. Szczególnie ujawnia się w rysunkach przedstawiających sytuacje napięcia wokół zasobów energe-

Rysunek 1

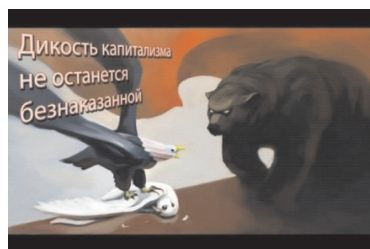
Rysunek 2

Rysunek 3

tycznych (rys. 2, 3).

W związku z anektowaniem Krymu metafora rosyjskiego niedźwiedzia powróciła w prasie zachodniej z całą mocą. Przy czym dyskurs satyryczny zarówno rosyjski, jak i europejski często traktuje Ukrainę (wcześniej Gruzję, Syrię) jako ofiarę dwóch potężnych, zoomorficznych przeciwników, ujawniających ambicje do światowej hegemonii — amerykańskiego orła i rosyjskiego niedźwiedzia. Karykaturom wtórują lic-

Rysunek 4

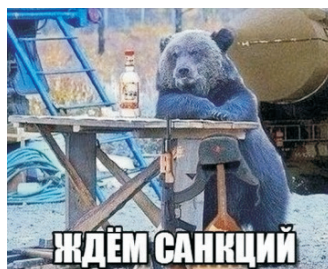
Rysunek 5

²⁵ Idea ta współgra z głównymi założeniami „orientalnej” teorii Edwarda Saïda (E. Saïd. *Orientalizm*. Przeł. M. Wyrwas-Wiśniewska. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-KA, 2005).

zne demotywatory: *Dzikość kapitalizmu nie zostanie bezkarna; Zamknij dziób, kuro* (rys. 4, 5):

Rosji-niedźwiedziowi w karykaturach czy kolażach fotograficznych tego typu towarzyszą stereotypowe jej symbole — wódka, automat Kałasznikowa, bałałajka, czapka z gwiazdą, rura gazociągu itp. (rys. 6: *Czekamy na sankcje*)

Na rysunkach satyrycznych włochaty drapieżnik rosyjski często jest jedynym zwierzęciem wśród ludzi. Kontrast podkreśla wrogi charakter Rosji wobec kultury europejskiej. Ponadto niedźwiedź w takich grafikach jest przebiegły, chytry i kłamliwy, ukrywający prawdę, co przeczy tradycji-

Rysunek 6

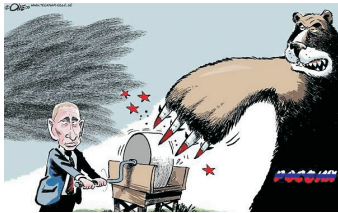
Rysunek 7

nemu napełnieniu tej postaci w folklorze rosyjskim (rys. 7).

Począwszy od czasów carycy Katarzyny II wszyscy, bez wyjątku, władcy Rosji — carowie, sekretarze generalni, prezydenci — byli ukazywani pod postacią niedźwiedzia²⁶. Wybrana symbolika zoomorficzna na przeciągu kilku wieków kształtowała fo-

²⁶ Zob. A.A. Россомахин, В.М. Успенский, Д.Г. Хрусталёв. *Его величество медведь. 400-летию дома Романовых посвящается*. „Лабиринт” 2013, № 4, s. 17–28; М. Литовская, С. Кропотов. *Русский медведь из медвежьего края: интерференция традиционной зоосимволики и персональных свойств личности в репрезентации первого президента РФ*. [W:] «Русский медведь». *История, семиотика, политика*. Red. О.В. Рябов, А. де Лазари. Москва: Новое литературное обозрение, 2012, s. 283–296.

bie i określone stereotypy myślowe Europejczyków. Nie uniknął takiej reprezentacji (a nawet doświadczył w największym stopniu) i Władimir Putin, będąc prezydentem Rosji. W karykaturalnym kontinuum Putin przymierza strój niedźwiedzia, strasząc tym Europejczyków, prowadzi niedźwiedzia na smyczy, leży na nim, odkurza jego fu-

Rysunek 8

Rysunek 9

Rysunek 10

tro itp. (rys. 8–10):

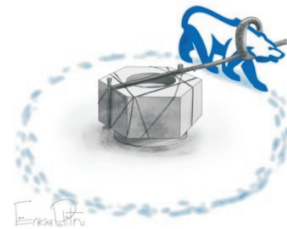
W Rosji do podmiotów rządzących należy partia Putina „Jedna Rosja”, której emblematem jest właśnie niedźwiedź. W wizualnej przestrzeni satyrycznej symbol partyjny w postaci niedźwiedzia ulega modyfikacjom, czasami przypominając Sher Khana z *Księgi dżungli* (rys. 11), karmiącą maciorę (rys. 12) lub zniewolone zwierzę,

Rysunek 11

Rysunek 12

Rysunek 13

dokręcające śruby w rosyjskim reżimie politycznym:

Niedźwiedź radziecki²⁷ (Soviet Bear, Ursus Sovieticus)

Ten „gatunek” niedźwiedzia jest spokrewniony z wyżej opisanym wizerunkiem rosyjskiego drapieżnika. Łączy je dzikość, krwiożerczość, agresja. Obecnie obraz ten występuje przeważnie w karykaturze zagranicznej (europejskiej i amerykańskiej), znacznie rzadziej — w rosyjskiej. Taka jest, na przykład, przewidywalna i szablonowa strona wizualna amerykańskiej gry komputerowej „Command & Conquer: Red Alert”, gdzie niedźwiedź radziecki jest uosobieniem „Imperium zła”, nosicielem „zarazy komunistycznej” (rys. 14).

²⁷ Zob. też: М.Ю. Тимофеев. «Красный» медведь из страны большевиков (эссе). «Лабиринт»: Журнал социально-гуманитарных исследований 2013, № 4, s. 101–106.

Rysunek 14

Rysunek 15

Wizualnym znakiem rozpoznawczym *ursus sovieticus* jest zwykle czerwony kolor futra i dodatkowo lub alternatywnie występujące symbole — czerwona gwiazda pięcioramienna, sierp i młot, czapka-uszanka, nadruk na ubraniu USSR / Born in USSR. Tak np. na rysunku Aleksandra Utkina (rys. 15) czerwony niedźwiadek oznakowany napisem „urodzony w ZSRR” walczy, trzymając w łapach mop, ze słynną postacią z „Gwiezdnych wojen” — Darthem Vaderem.

Na tło dla tego rodzaju grafik wybierane są zazwyczaj kolory flagi rosyjskiej / czerwień, panorama Kremlu lub sceny batalistyczne (rys. 16).

Ciekawa pod względem graficznym, jest, ucieleśniająca raczej wojenny romantyzm i niezłomny duch walki, seria wizualizacji rosyjskiego rysownika Nikołaja Dichtia-

Rysunek 16

Rysunek 17

Rysunek 18

renko, reprezentująca heroiczne wyczyny partyzantów radzieckich w czasach drugiej wojny światowej (rys. 17, 18).

Zabawny niedźwiedź (Потешный мишка)

Zabawa z niedźwiadkiem była tradycyjną uciechą na Rusi²⁸. Główną myślą w grafikach, prezentujących taki wizerunek niedźwiedzia, jest idea sterowania niedźwidziem przez jego tresera. Niedźwiedź zatańczy tak, jak zagra mu jego pan (rys. 19, 20)²⁹. W rosyjskiej przestrzeni internetowej (Runecie) wielką popularność zyskało wy-

²⁸ В. Порога. *Как медведи на Руси честной народ веселили?* [Online] <<http://berlogamisha.mybb.ru/viewtopic.php?id=4&p=4>> (12.08.2014).

²⁹ Więcej patrz na stronie: Yablor. *53 Russian bears с русско-японской до наших дней.* [Online] <<http://yablor.ru/blogs/53-russian-bears-s-russko-yaпonskoy-do-nashih-dney/2363518>> (22.08.2014).

Rysunek 19

Rysunek 20

Rysunek 21

rażenie *превед, медвед* (*превед, медвед*)³⁰. Na genezę wyrażenia złożyło się kilka czynników: ukazanie się rysunku John Lurie, rozpowszechnienie się tzw. języka olbańskiego³¹ oraz prowadzenie blogu przez Dmitrija Miedwiediewa³². Ten właśnie zniekształcony język często jest stosowany w karykaturach z wizerunkiem niedźwiedzia pociesznego, zwykle nawiązujących do premiera Miedwiediewa (rys. 21).

Oswojony niedźwiedź może być wyrazem autoironii rosyjskich rysowników, odwołujących się do stereotypowego myślenia o Rosjanach, mieszkających obok niedźwiedzi, bawiących się z nimi (rys. 22: *Жить в России: Плюсы: + Все думают, что у тебя есть ручной медведь. Минусы: — У тебя нет ручного медведя.*)

Rysunek 22

Dobroduszny i głupi miś (postać z bajki)

Widzimy w karykaturach tego typu inne ujęcie i nacechowanie stereotypowego obrazu „rosyjskiego niedźwiedzia” jako ofiary własnego państwa. Wizerunek ten raczej wywołuje współczucie do ciemniejszego ludu³³. Wizualizacje nawiązujące do fabuły bajki „Masza i niedźwiedź” ukazują, iż to zwierzę rosyjskie jest sterowane przez najróżniejszych polityków — Lenina, Putina, nawet Julię Timoszenko (rys. 23-25).

³⁰ *Превед, Медвед! — история преведа.* [Online] <<http://med-preved.narod.ru/history.htm>> (12.08.2014).

³¹ Język „olbański” to rozpowszechniony w Runecie styl użycia języka rosyjskiego z fonetycznie prawie poprawnym, ale ortograficznie celowo błędnym napisaniem wyrazów, częstym używaniem wulgaryzmów i niektórych kalek, charakterystycznych dla slangu.

³² Zapoczątkował szerokie użycie leksemu *медвед* przerwany ruch «Межрегиональное Движение Единство», 1999–2002, którego logotypem był wizerunek niedźwiedzia. Od roku 2002 „niedźwiedzią” sztafetę przejęła partia «Единая Россия».

³³ Ten modus był bardziej popularny w karykaturze na przełomie XIX–XX wieków (А. де Лазари, О.В. Рябов. «Русский медведь» в польской сатирической графике межвоенного периода (1919–1939). «Границы», № 2: *Визуализация нации.* Иваново: Ивановский государственный университет, 2008. [Online] <<http://riabov.wordpress.com/2012/10/09/russkiy-medved-v-polskoy-satiricheskoj-grafike-mezhvoennogo-perioda/>> (12.08.2014).

Rysunek 23

Rysunek 24

Rysunek 25

W przestrzeni satyrycznej Rosja to zacofany niedźwiedzi kraj («медвежий угол»). Ciemniżony lud niedźwiedzi panicznie boi się jakichkolwiek głosów sprzeciwu i następującej po nich kary. Np. na rysunku S. Jolkina niedźwiedzie, wzywając milicję, głośno uciekają przed pieskiem z transparentem „Marsz niezgody” / *Марш несогласных* (rys. 26).

Trzeba zaznaczyć, iż w kulturze wizualnej Rosji wizerunek dobrotliwego niedźwiedzia czasami wykorzystuje się do uzasadnienia państwowej polityki zagranicznej. Tak, np. w gazecie „Argumenty i fakty” (№ 20 (1281), 18.05.2005) artykuł dotyczący antyrosyjskiej polityki Gruzji i krajów nadbałtyckich zilustrowany jest fotokolażem Andrieja Dorofiejewa „Rosyjski miszka jest dobry, lecz ileż można go krzywdzić” (rys. 27).

Rysunek 26

Rysunek 27

Część ikoniczna kolażu reprezentuje olbrzymiego, dobrego i cierpliwego niedźwiedzia, który przyjaźnie liże przywódców wymienionych w artykule państw, jednak część werbalna implikuje ukrytą groźbę (cierpliwość niedźwiedzia może się skończyć).

W odniesieniu do ostatnich wydarzeń na Ukrainie i sankcji wobec Rosji, nałożonych przez państwa Unii Europejskiej i Stany Zjednoczone Ameryki, powstało szereg karykatur, w których niedźwiedź rosyjski ukazany jest — zgodnie z folklorystycznym archetypem wielkiego dobrego misia — jako solidny i bardziej opanowany, niż anima-

Rysunek 28

Rysunek 29

Rysunek 30

Rysunek 31

listyczne personifikacje państw-oponentów. Na rysunku 28 niedźwiedź, patrząc, jak europejskie ptaki panicznie wołają „Wojna! Okupacja!”, mówi do chińskiego smoka: „Jeszcze nic nie wprowadziłem, a oni już biją się w ekstazie!”

Prostoduszny rosyjski miś nie ulega amerykańskim pokusom (rys. 29), jak np. w artykule³⁴ o „wojnie ideowej”, do której USA planują „wciągnąć” popularne wirtualne strony, blogi i czaty rosyjskie — Runet (rys. 30). Niedźwiedzie wizerunki z różnych bajek rosyjskich mogą tworzyć ikoniczną stronę karykatur, przedstawiających wewnętrzne problemy Rosji, trudności na rynku walut, giełdzie (rys. 31).

Winni Puch (Kubuś Puchatek)

Niezwykle produktywne w rosyjskim dyskursie satyrycznym są postacie głupiego niedźwiadka Winni-Pucha i jego przyjaciela prosiaczka Piataczka z kreskówki *Винни-Пух и все-все-все*. Jest to rosyjska wersja Kubusia Puchatka (ang. *Winnie-the-Pooh*), bohatera opowieści Alana Milne’a. Częste odwoływanie się rysowników właśnie do tej postaci uwarunkowane jest, po pierwsze, średnim wiekiem nadawcy i odbiorcy karykatur (czyli aktywnej części społeczeństwa, które wyrosło na tej kreskówce), po drugie, wysoką „rozpoznawalnością” tego produktu kulturowego, który zajmuje ważne miejsce w obrazie świata współczesnego Rosjanina, wywołuje określone skojarzenia

³⁴ RIA *Новости*. [Online] <<http://ria.ru/caricature/20081101/154272121.html#ixzz39zuHjYaU>> (12.08.2014).

Rysunek 32

Rysunek 33

i reakcje emocjonalne. Wizerunek Winni-Pucha, według Marii Woroszyłowej, to 1) korelacja z logotypem partii „Jedna Rosja”, 2) aluzja do nazwiska prezydenta Rosji (2008–2012) Dmitrija Miedwediewa, 3) gra oparta na podobieństwie zewnętrznym postaci z kreskówki i jego politycznego „prototypu”³⁵. Dlatego w karykaturze politycznej właśnie Dmitrij Miedwediew wciela się w obraz Winni-Pucha, tym czasem Władimir Putin zamienia się w prosiaczka Piataczka. Taka korelacja poniekąd przeczy klasycznej treści postaci z bajki rosyjskiej, gdzie tradycyjnie liderem jest miś. Jednakże w karykaturze Miedwediew-Puch reprezentuje sobą podporządkowanego polityka, a rola lidera przypada Piataczkowi (rys. 32-34):

Zwraca uwagę *obraz balonika*, eksplikujący ostry temat gazu (na rys. 32). Przy-

Rysunek 34

Rysunek 35

wołana metafora wskazuje na to, iż główne wpływy finansowe Rosji związane są z jej zasobami naturalnymi lub rządzącej partii „Jedna Rosja”, która może pęknąć jak balonik (rys. 35).

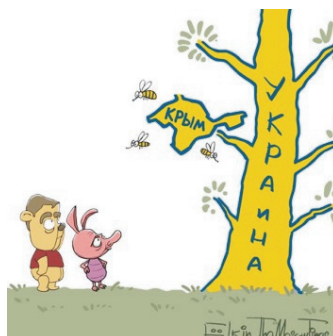
Wykorzystanie precedentnego wizerunku w charakterze komponentu ikonicznego karykatury politycznej może odbywać się poprzez:

- *aluzję*, czyli pośrednie odwołanie się do faktów mitologicznych, historycznych, literackich, folkloru itp. (rys. 36: *Do kogo mówię, wszyscy na wybory!*)

³⁵ М.Б. Ворошилова. Образ Винни-Пуха в современной российской политической карикатуре. «Лабиринт». Журнал социально-гуманитарных исследований 2013, № 4, s. 119–120.

Rysunek 36

Rysunek 37

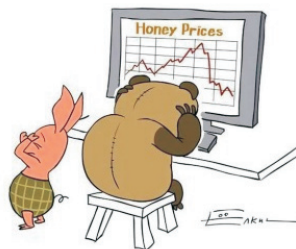
- *kwazi-aluzję*, czyli aluzję, która bazuje na efekcie „naruszonego oczekiwania” i tworzy efekt komiczny³⁶; na rys. 37 obserwujemy komiczną transformację wizerunków Winni i Piataczka — ostatni jest znacznie większy niż Puch, z drapieżnym uśmiechem zjada Rosję na talerzu, doprawiając ketchupem w kształcie Kremla i pieprzem-Mauzoleum. Winni z uwielbieniem patrzy z dołu na swojego lidera, a na ścianie wisi plakat „Jemy Rosję” (satyrycznie zniekształcona nazwa partii Jedna Rosja). Taka deformacja precedentnego wizerunku nie obniża jego rozpoznawalności i optymalnie realizuje komunikatywne intencje autora.

Między werbalną a ikonyczną składową modelu metaforycznego w karykaturze zachodzą korelacje dwóch typów³⁷:

- 1) *współzależności* — pełny sens komunikatu staje się zrozumiały dopiero po przeczytaniu werbalnej części (rys. 38: drzewo — Ukraina, miód — Krym...).
- 2) *komplementarności / uzupełnienia* — grafika jest zrozumiała bez słów i może istnieć samodzielnie, a część werbalna uzupełnia lub wzmacnia sens elementu

Rysunek 38

Rysunek 39

Rysunek 40

³⁶ Е.А. Артемова. *Карикатура как жанр политического дискурса*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Волгоград 2002. [Online] <http://dibase.ru/article/05042010_artemova_evgenija_aleksandrovna_4478/1> (12.08.2014).

³⁷ Terminologia Naili Czudakowej; Н.М. Чудакова. *Концептуальная область «Неживая природа» как источник метафорической экспансии в дискурсе российских средств массовой информации (2000–2004 гг.)*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Екатеринбург 2005.

ikonicznego (rys. 39; rys. 40: Łużkow: *Pszczoł nie oddam! Putin (tekst z bajki): Wydaje się, zaczyna padać...*)

Pluszowy misiek-przytulanka

Pluszowy miś jest alegorią dziecinności, infantylności, niedojrzałości podmiotu politycznego. W dyskursie satyrycznym te cechy przypisywane są konkretnym politykom w związku z charakterem prowadzonej przez nich działalności politycznej i podejmowanych decyzji. W karykaturze rosyjskiej dotyczy to przede wszystkim kontekstu prezydenckiej kadencji Dmitrija Miedwiediewa (2008–2012), który jest postrzegany jako prezydent-marionetka, niesamodzielny, infantylny, robiący wszystko pod dyktando Putina (rys. 41, 42).

Rysunek 41

Rysunek 42

Korelacja wizualnego prototypu z zabawkowym misiem w karykaturze może odbywać się za pomocą komponentu werbalnego. Na rycinie Sergieja Jolkina (rys. 43), obrazującej relacje między Rosją, Gruzją i Ameryką podczas wojny w Osetii Południowej w 2008 roku, amerykańska sekretarz stanu Condoleezza Rice, trzymając za rękę ówczesnego prezydenta Gruzji Michaiła Saakaszwilego (w jęz. ros. zdrobienie

Rysunek 43

Rysunek 44

od imienia Michaił — Misza — zbiega się z popularną ludową nazwą niedźwiedzia),

używa słów z dziecięcego wiersza o misi-u-przytulance — starej zabawce z urwaną łapką, którą dziecko kocha mimo wyglądu³⁸.

W karykaturze zachodniej hipertroficzny Putin kontrastuje z innymi politykami europejskimi i prezydentem Ameryki Barakiem Obamą. Na rycinie *Putin Bear* (rys. 44), Rick McKee, *The Augusta Chronicle*) Putinowi towarzyszy gigantyczny rozwścieczony niedźwiedź, warczący na infantylnego Obamę, który przytula różowego pluszowego misia.

Olimpijski niedźwiadek Misza

Wizerunek dobrodusznego uśmiechniętego niedźwiadka Miszy — maskotki Moskiewskiej olimpiady 1980 roku autorstwa Wiktora Czizikowa — w rosyjskiej satyrycznej przestrzeni wizualnej to kolejny reprezentant byłego prezydenta — Dmitrija Miedwediewa. Karykaturzyści najczęściej w sposób komiczny odtwarzają finałową część XXII Olimpiady, a mianowicie wypuszczenie w powietrze sześciometrowej gumowej lalki-talizmana — aerostatu „Miś Olimpijski” do słów piosenki „Do widzenia,

Rysunek 45

Rysunek 46

Rysunek 47

Moskwo!”. Większość karykatur z tej grupy nawiązuje do końca prezydenckiej kadencji D. Miedwediewa (rys. 45–47).

Wizerunek dobrodusznego niedźwiadka olimpijskiego — w nowym wydaniu Igrzysk 2014 to niedźwiadek polarny — w wizualnych tekstach satyrycznych może być tylko maską, pod którą ukryty jest tradycyjny rosyjski niebezpieczny drapieżnik (rys. 48, demotywator: *Skończyła się olimpiada, teraz zajmiemy się polityką*).

Podsumowując, we współczesnej satyrycznej kulturze wizualnej wizerunek Rosji przedstawiany jest zgodnie z utrwalonymi szablonami medialnymi. Stereotypowe obrazy, jak niedźwiedź rosyjski, wywołują

Rysunek 48

³⁸ Oryginał wiersza A. Barto: Уронили мишку на пол, / Оторвали мишке лапу. / Все равно его не брошу — / Потому что он хороший. Efekt perswazyjny przekazu satyrycznego wzmacnia się poprzez zamianę ostatniego wyrazu „dobry” (*хороший*) na „sojusznik” (*союзник*).

u odbiorców pożądane reakcje intelektualne i emocjonalne. W karykaturze rosyjskiej „niedźwiedzia” metafora jest bardziej rozbudowana i realizuje się w licznych, bliskich rosyjskiemu odbiorcy personifikacjach.

Bibliografia

- Bartmiński J., Lappo I., Majer-Baranowska U. *Stereotyp Rosjanina i jego profilowanie we współczesnej polszczyźnie*. „Etnolingwistyka” 2002, t. 14, Lublin.
- Hojka B. *Język i pismo w kontekście powiązań interdyscyplinarnych nauki o książce*. „Seria III: ePublikacje Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa UJ”. 2010, nr 7: *Biblioteki, informacja, książka: badania interdyscyplinarne i praktyka w 21. wieku*. Część druga: *Naukowe badania interdyscyplinarne*. Red. M. Kocójowa, s. 166–172.
- Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*. Red. A. de Lazari. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2006.
- Lappo I. *Profilowanie stereotypu Rosjanina w polskim kręgu językowo-kulturowym*. „Etnolingwistyka” 2002, t. 14, Lublin.
- Lazari A. de, Riabow O. *Rosja-niedźwiedź*. „Przegląd” 2008, № 21. [Online] <<http://www.przegladytygodnik.pl/pl/artykul/rosja-niedzwiedz>> (12.08.2014).
- Mirzoeff N. *An Introduction to Visual Culture II Visual Culture Reader*. London — New York: Routledge, 1998.
- Mitchell W.J.T. *Picture Theory. Essays on Verbal and Visual Representation*. Chicago: University Of Chicago Press, 1994.
- Morbitzer J. *Media — zniewolić umysł?* „Konspekt” 2002, nr 11, s. 45–49.
- Said E. *Orientalizm*. Przeł. M. Wyrwas-Wiśniewska. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, 2005.
- Skudrzyk A. *Czy zmierzch kultury pisma? O synestezji i analfabetyzmie funkcjonalnym*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2005.
- Skrzypek A. *Polska — Rosja — stereotypy*. [W:] *Polska na tle procesów rozwojowych Europy w XX wieku*. Red. S. Sierpowski. Seria Publikacje Instytutu Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. Nr 48. Poznań: Instytut Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2002, s. 154–155.
- Śładkiewicz Ż. *Społeczeństwo „OKA” i tekst wielokodowy (na przykładzie rosyjskiej satyry politycznej)*. „Przegląd Rusycystyczny” 2014, nr 3 (147), s. 111–124.
- Śładkiewicz Ż. *Wizerunek rosyjskiego niedźwiedzia” we współczesnej zachodniej karykaturze politycznej. Zarys problemu*. Gdańsk 2014 (w druku).
- Tырpa A. *Cudzoziemcy i obce kraje w dialektach polskich*. Kraków: Lexis, 2011.
- WIEM. *Darmowa encyklopedia*. [Online] <<http://portalwiedzy.onet.pl/61504,,,karykatura,haslo.html>> (08.08.2014).
- Yablор. *53 Russian bears с русско-японской до наших дней*. [Online] <<http://yablор.ru/blogs/53-russian-bears-s-rusско-уapонскоу-do-nashih-dney/2363518>> (22.08.2014).
- Żakowska M. *Медведь на охоте, охота на медведя. Россия в немецкой карикатуре XIX–XX вв.* «Политическая лингвистика» 2011, № 1, s. 15–19.
- Анисимова Е.Е. *Паралингвистика и текст (к проблеме креолизованных и гибридных текстов)*. «Вопросы языкознания» 1992, № 1, s. 71–78.
- Артемова Е.А. *Карикатура как жанр политического дискурса*: Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Волгоград 2002. [Online] <http://dibase.ru/article/05042010_artemova_evgenija_aleksandrovna_4478/1> (23.06.2014).
- Большакова Л.С. *О содержании понятия «поликодовый текст»*, «Вестник Самарского государственного университета» 2008, № 4 (63), s. 19–24.

- Ворошилова М.Б. *Креолизованный текст в политическом дискурсе*. «Политическая лингвистика» 2007. Вып. (23), Екатеринбург, s. 73–78.
- Ворошилова М.Б. *Мультипликационные герои в современной политической карикатуре*. «Человек в мире культуры» 2013, № 1, Екатеринбург, s. 37–42.
- Ворошилова М.Б. *Образ Винни-Пуха в современной российской политической карикатуре*. «Лабиринт». Журнал социально-гуманитарных исследований 2013, № 4, s. 116–125.
- Гайлите Г. *Медведь и Латвия: образы латышско — российских отношений в карикатуре*. «Лабиринт». Журнал социально-гуманитарных исследований 2013, № 4, s. 29–40.
- Дмитриев А.В. *Социология юмора. Очерки*. РАН. Отделение философии социологии, психологии и права. Москва 1996. [Online] <www.auditorium.ru/books/4212/> (08.07.2014).
- Зенкова А.Ю. *Визуальные исследования как интегральная область социально-гуманитарного знания*. «Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук», Екатеринбург: Уральское отделение Российской академии наук, 2004, № 5, s. 184–193.
- Искусство. Современная иллюстрированная энциклопедия*. Red. А.П. Горкин. Москва: Росмэн, 2007. [Online] <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_pictures/1322/Карикатура> (14.08.2014).
- Ищук М.А. *Гетерогенный текст: функции его составляющих*, «Вестник Тверского государственного университета». Серия Филология. 2008, № 13, s. 176–182.
- Караулов Ю.Н. *Русский язык и языковая личность*. Москва: Издательство ЛКИ, 1987.
- Кузнецова Л.В. *Медведь-оборотень в российском кинематографе: трансформация образа*. «Лабиринт». Журнал социально-гуманитарных исследований 2013, № 4, s. 107–116.
- Лазари А. де, Рябов О.В. «Русский медведь» в польской сатирической графике межвоенного периода (1919–1939). «Границы», № 2: Визуализация нации. Иваново: Ивановский государственный университет, 2008. [Online] <<http://riabov.wordpress.com/2012/10/09/russkiy-medved-v-polskoy-satiricheskoj-grafike-mezhvoennogo-perioda/>> (12.08.2014).
- Липпман У. *Общественное мнение*. Перевод Т.В. Барчунова. Москва: Институт Фонда „Общественное мнение”, 2004.
- Литовская М., Кропотов С. *Русский медведь из медвежьего края: интерференция традиционной зоосимволики и персональных свойств личности в репрезентации первого президента РФ*. [W:] «Русский медведь». История, семиотика, политика. Red. О.В. Рябов, А. де Лазари. Москва: Новое литературное обозрение, 2012, s. 283–296.
- Нойманн И. *Использование «Другого». Образы Востока в формировании европейских идентичностей*. Przeł. В. Литвинов, И. Пильщиков. Москва: Новое издательство, 2004, s. 152–153.
- Поляки и русские в глазах друг друга*. Отв. ред. В.А. Хорев. Москва: Индрик, 2000.
- Порозов Р.Ю. *Визуальное как доминанта современной культуры*, «Политическая лингвистика». Ред. А.П. Чудинов. Екатеринбург: Уральский государственный педуниверситет, 2011, № 2 (36), s. 219–222.
- Превед, Медведь! — история преведа*. [Online] <<http://med-preved.narod.ru/history.htm>> (12.08.2014).
- РИА Новости*. [Online] <<http://ria.ru/caricature/20081101/154272121.html#ixzz39zuHjYaU>> (12.08.2014).
- Рогоза В. *Как медведи на Руси честной народ веселили?* [Online] <<http://berlogamisha.mybb.ru/viewtopic.php?id=4&p=4>> (12.08.2014).
- Розин В.М. *Визуальная культура и восприятие. Как человек видит и воспринимает мир*. Москва: Либроком, 2006, s. 26.
- Россомахин А.А., Успенский В.М., Хрусталёв Д.Г. *Его величество медведь. 400-летию дома Романовых посвящается*. «Лабиринт» 2013, № 4, s. 17–28.

- Русская семья в представлении американской*. [Online] <<https://legalrc.biz/threads/anedkdoty.1/page-22>> (12.08.2014).
- Русский медведь*. [Online] <http://ru.loolz.org/index.php?title=Русский_медведь> (12.08.2014).
- Рябов О.В., Константинова М.А. «Русский медведь» как символический пограничник. «Труды Карельского научного центра РАН» 2011, № 6, s. 114–123.
- Сорокин Ю.А., Тарасов Е.Ф. *Креолизованные тексты и их коммуникативные функции*. [W:] *Оптимизация речевого воздействия*. Отв. ред. Р.Г. Котов. Москва: Наука, 1990, s. 180–186.
- Тимофеев М.Ю. *Русский медведь / Russian Bear. Потребительские свойства*. [W:] «Русский медведь». *История, семиотика, политика*. Red. О.В. Рябов, А. де Лазари. Москва: Новое литературное обозрение, 2012, s. 313–323.
- Тимофеев М.Ю. «Красный» медведь из страны большевиков (эссе). «Лабиринт». Журнал социально-гуманитарных исследований 2013, № 4, s. 101–106.
- Чудакова Н.М. *Концептуальная область «Неживая природа» как источник метафорической экспансии в дискурсе российских средств массовой информации (2000–2004 гг.)*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Екатеринбург 2005.

Wykaz źródeł ikonicznych (dostęp 20.08.2014)

- Rysunki na str. 5: <http://pikabu.ru/story/vsya_rossiya_v_odnoy_kartinke_1698828>; <<https://legalrc.biz/threads/anedkdoty.1/page-22>>.
- Rys. 1: <<http://log.alex.pp.ru/page/38>>.
- Rys. 2: <<http://yablur.ru/blogs/53-russian-bears-s-russko-yaponskoy-do-nashih-dney/2363518>>.
- Rys. 3: <<http://www.rb.ru/article/bazovoe-soglaszenie-rossii-i-es-mojet-izmenitsya-iz-za-gazovoy-voyny/5646577.html>>.
- Rys. 4: <<http://arma.at.ua/forum/29-2921-1>>.
- Rys. 5: <<http://www.malina-mix.com/topic27620.html>>.
- Rys. 6: <<http://fishki.net/1250481-zhdyom-sankcij.html>>.
- Rys. 7: <<http://joyreactor.cc/post/882964>>.
- Rysunek 8: <http://ic.pics.livejournal.com/alf5/34233524/114353/114353_original.jpg?from=http://ic.pics.livejournal.com/alf5/34233524/114353/114353_original.jpg>.
- Rysunek 9: <<http://davidis.livejournal.com/363831.html>>.
- Rysunek 10: <<http://pictures.live4fun.ru/joke/469451>>.
- Rysunek 11: <<http://www.yaplakal.com/forum2/topic378191.html>>.
- Rysunek 12: <<http://www.ogoniok.ru/4936/11/>>.
- Rysunek 13: <<http://polit.ru/gallery/elkin/2012/07/34315/>>.
- Rysunek 14: <<http://glav.su/forum/1-misc/1820/offset/120/>>.
- Rysunek 15: <<http://kuraev.ru/smf/index.php?topic=556355.440>>.
- Rysunek 16: <http://p-zona.com/item/22668-JEkonomika_SSSR_v_partijnyh_rezoljutsiiah>.
- Rysunek 17: <<http://nocens.ru/index.php?do=gallery&bigphoto=3731>>.
- Rysunek 18: <<http://deadland.ru/node/3233>>.
- Rysunek 19: <<https://xashtuk.wordpress.com/2011/08/17/mep1csg8-3uo/>>.
- Rysunek 20: <<http://davidis.livejournal.com/363831.html>>.
- Rysunek 21: <<http://fantomnet.ucoz.ru/news/2007-08-30-83>>.
- Rysunek 22: <<http://vink.pp.ua/plyusy.html>>.
- Rysunek 23: <<http://pictures.live4fun.ru/last/joke/493101>>.
- Rysunek 24: <http://blogs.privet.ru/community/yanina_2007/80826986>.
- Rysunek 25: <<http://www.biznes-portal.com/New.aspx?newid=11610>>.

Rysunek 26: <<http://pictures.live4fun.ru/joke/469451>>.

Rysunek 27: <<http://gazeta.aif.ru/online/aif/1281/Cover>>.

Rysunek 28: <<http://davidis.livejournal.com/363831.html>>.

Rysunek 29: <<http://pikabu.ru/tag/водка%20медведи%20балалайка/new>>.

Rysunek 30: <<http://ria.ru/caricature/20081101/154272121.html#ixzz39zuHjYaU>>.

Rysunek 31: <<http://tomatoz.ru/prikol/3413-komiksy-47.html>>.

Rysunek 32: <http://foto-jumor.ru/photo/karikatury/karikatura_vinni_pukh_i_pjatachok/27-0-3607>.

Rysunek 33: <http://glistof.net/publ/jumor/jumor_i_politika/1-1-0-744>.

Rysunek 34: <<http://ex.by/10479-yumornye-karikatury-6-21-shtuka.html>>.

Rysunek 35: <<http://www.foxyhome.ru/index.php?newsid=2374>>.

Rysunek 36: <<http://www.hohmodrom.ru/project.php?prid=117590>>.

Rysunek 37: <<http://pictures.live4fun.ru/last/joke/519528>>.

Rysunek 38: <http://ok.ya1.ru/uploads/posts/2014-03/1393722553_comix_06.jpg>.

Rysunek 39: <<http://ruforum.mt5.com/threads/925-finansovie-karikaturi-portala-mt5?p=8901790>>.

Rysunek 40: <<http://banana.by/engine/print.php?newsid=192342>>.

Rysunek 41: <<http://valenik.ru/vsesvit/tema/p/painter/e/1/elkin.html>>.

Rysunek 42: <http://blog.workmakler.com/uploads/fotos/elkin/part_2/0108.jpg>.

Rysunek 43: <<http://d3.ru/comments/237817>>.

Rysunek 44: <<http://www.prdesign.ru/text/2014/putincartoon.html>>.

Rysunek 45: <http://pda.anekdot.ru/caricatures/top_day/2011-02-13>.

Rysunek 46: <<http://ex.by/12476-yumornye-karikatury-22-17-shtuk.html>>.

Rysunek 47: <<http://tezadu.oo3.co/karikaturi/karikaturi-medvedej.php>>.

Rysunek 48: <<http://ru.loolz.org/index.php?title=Файл:Demotivator-Russkij-medved-16.jpg>>.